

ЕМПІРИЧНІ РЕФЕРЕНТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Мирослава Пустовойт,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна;
pustovoit17@gmail.com

У статті визначено емпіричні референти психологічної безпеки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій. Теоретичне обґрунтування проблеми стосується питань необхідності вивчення переживання стану психологічної безпеки для професійних груп, діяльність яких відбувається в емоційно напружених умовах. Підкреслено, що зміст переживання психологічної безпеки супроводжується відповідними особистісними характеристиками, які є індикатором їхньої професійної компетентності. Розроблена програма емпіричного дослідження, а також використані методи математичної обробки результатів дослідження дали змогу визначити референти переживання психологічної безпеки фахівців ризиконебезпечних професій: сформованість життєвих цілей, емоційна насиченість і результативність життєвого процесу, інтернальний локус контролю; позитивна самооцінка й самоствалення в ознаках аутосимпатії, самоповаги, самовпевненості, самоприйняття, саморозуміння та самоінтересу; їх соціальна відповідальність сформована за «принциповим», «нормативним» й «етичним» типами, а також за типом «самоствалення» та «самопожертви»; у них розвинені соціально-комунікативна компетентність, толерантність до невизначення, автономність, орієнтація на успіх та толерантність до фрустрації. Окреслені в статті відмінності психологічних референтів психологічної безпеки фахівців ризиконебезпечних професій можуть бути враховані під час розробки практичних програм оптимізації набуття стану внутрішньої психологічної безпеки в умовах динамічно мінливого соціального середовища.

Ключевые слова: психологічна безпека, смисложиттєві орієнтації, самоствалення, соціально-комунікативна компетентність, соціальна відповідальність, ризиконебезпечні професії.

Myroslava Pustovoit. Empirical Referents of Psychological Security in Future Specialists of Safety-Sensitive Professions. The article is devoted to the definition of empirical referents of psychological security in future specialists of safety-sensitive professions. The theoretical substantiation of the problem concerns the issues of the need to study the experience of the state of psychological security for professional groups whose activities take place under emotionally tense conditions. It is emphasized that the content of the experience of psychological security is accompanied by relevant personal characteristics which serve as an indicator of their professional competence. The elaborated program of empirical research as well as the

used methods of mathematical processing of the results of the study gave the opportunity to determine the referents of the psychological security in specialists of safety-sensitive professions: the formation of life goals, emotional richness and effectiveness of life, the internal control locus; positive self-esteem and self-regard in the signs of autosympathy, self-respect, self-confidence, self-acceptance, self-understanding and self-interest; their social responsibility is formed by the «principal», «normative» and «ethical» types, as well as by the type of «self-assertion» and «self-sacrifice»; they have a developed social and communicative competence, tolerance to incapacity, autonomy, orientation towards success, and resistance to frustration. The differences in the psychological referents of the psychological security of the specialists of safety-sensitive professions indicated in the article can be taken into account in the development of practical programs for optimizing the acquirement of inner psychological security state in the conditions of a rapidly changing social environment.

Key words: psychological security, life-purpose orientations, self-regard, social and communicative competence, social responsibility, security-sensitive professions.

Мирослава Пустовойт. Эмпирические референты психологической безопасности будущих специалистов рискоопасных профессий. В статье определяются эмпирические референты психологической безопасности будущих специалистов рискоопасных профессий. Теоретическое обоснование проблемы касается вопросов необходимости изучения переживания состояния психологической безопасности для профессиональных групп, деятельность которых происходит в эмоционально напряженных условиях. Подчеркивается, что содержание переживания психологической безопасности сопровождается соответствующими личностными характеристиками, которые являются индикатором их профессиональной компетентности. Разработана программа эмпирического исследования, а также использованные методы математической обработки результатов исследования позволили определить референты переживания психологической безопасности специалистов рискоопасных профессий: сформированность жизненных целей, эмоциональная насыщенность и результативность жизненного процесса, интернальный локус контроля; положительная самооценка и самоотношение в признаках аутосимпатии, самоуважения, уверенности в себе, самопринятия, самопонимания и самоинтереса; их социальная ответственность сформирована по «принципиальным», «нормативным» и «этическим» типам, а также по типу «самоутверждения» и «самопожертвования»; у них развиты социально-коммуникативная компетентность, толерантность к неопределенности, автономность, ориентация на успех и толерантность к фрустрации. Указанные в статье различия психологических референтов психологической безопасности специалистов рискоопасных профессий могут быть учтены при разработке практических программ оптимизации получения состояния внутренней психологической безопасности в условиях динамично меняющейся социальной среды.

Ключевые слова: психологическая безопасность, смысложизненные ориентации, самоотношение, социально-коммуникативная компетентность, социальная ответственность, рискоопасные профессии.

Постановка наукової проблеми та її значення

Зростаюча політична та економічна нестабільність сучасного українського суспільства посилює відчуття внутрішньої тривоги й невизначеності, що, безперечно, негативно впливає на відчуття внутрішньої психологічної безпеки особистості. Жорсткі вимоги та критерії соціальної успішності неминуче породжують у людини необхідність бути конкурентоспроможною, проявляти толерантність до невизначеності й здатність ризикувати, що передбачає наявність високого рівня внутрішньої психологічної безпеки. Зокрема, лише здатність до відновлення стану внутрішньої рівноваги та гармонії в ситуації константних соціальних ризиків і небезпек забезпечуватиме необхідні умови для життєвої самореалізації й продуктивної діяльності особистості.

Отже, зростання інтересу багатьох учених до дослідження цієї наукової проблематики зумовлено стрімким зростанням рівня потенційної небезпечності сучасного українського суспільства, а також необхідністю розробки дієвих стратегій і механізмів набуття стану внутрішньої психологічної безпеки для фахівців ризиконебезпечних спеціальностей.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми

Незважаючи на значну кількість наукових розробок із цієї тематики (І. Баєва С. Богомаз, Т. Ексакусто, О. Зотова, Т. Краснянська, Н. Лизь, Є. Серєда, Н. Шликова), проблема психологічної безпеки залишається недостатньо дослідженою, а саме недостатньо визначеною є система чинників і детермінант, що зумовлюють набуття стану психологічної безпеки особистості. Питання психологічного забезпечення діяльності працівників ризиконебезпечних професій розглянуто в працях Ф. Горбова, М. Дьяченко, В. Лебедева, В. Марищука, О. Овчинікової, В. Смірнова, О. Столяренко та ін. Аспекти впливу мотиваційних, когнітивних й емоційних факторів на ефективність діяльності в емоційно напружених умовах вивчали Л. Дика, Л. Казміренко, В. Медведєв, О. Сафін, О. Тімченко, С. Яковенко та ін. Але, незважаючи на ґрунтовність зазначених робіт, проблема переживання психологічної безпеки фахівців, які внаслідок професійних обов'язків, переживають постійний вплив зовнішньої небезпеки, потребує подальших досліджень.

Отже, **мета** статті – визначення емпіричних референтів психологічної безпеки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій.

Методи та методики дослідження

Для проведення дослідження застосовано емпіричний метод, який уміщує комплекс психодіагностичних методик (тест «Смисложиттєві

орієнтації» (СЖО) Д. Леонтьєва, тест-опитувальник «Самоставлення» В. Століна, тест «Соціально-комунікативна компетентність» Г. Протасової, опитувальник «Діагностика особистісного симптомокомплексу відповідальності» (ОДОСВ) І. Кочаряна, опитувальник «Оцінка задоволеності потреби у безпеці» О. Зотової). Математичну обробку даних здійснювали за допомогою порівняння середніх величин із використанням t-критерію Стюдента.

В основу цього дослідження покладено припущення про те, що психологічна безпека як інтегративне психологічне утворення за своїми ознаками характеризує людину як суб'єкта діяльності; межі психологічної безпеки особистості визначаються особистісно-поведінковими показниками, які виражають дієве ставлення до умов професійного життя фахівців ризиконебезпечних професій.

Вибірка дослідження – це студенти ($n=200$), яких розділено на дві групи залежно від напрямку навчання майбутніх фахівців, а саме: група 1 – студенти, котрі проходили професійне навчання за гуманітарним і технічним профілями ($n=112$), група 2 – ті, що здобували освіту за військовим та правничим профілями ($n=88$). Під час формування вибіркової сукупності дотримано вимог щодо її змістовності й еквівалентності. Виконання вимог критерію змістовності вибірки досягалося завдяки вибірці, що відповідала предмету дослідження та висунутим дослідницьким гіпотезам. Слідування критерію еквівалентності виражалось у нормальному розподілі емпіричних даних, отриманих з усієї вибірки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження

В основу теоретичного обґрунтування покладено проблеми теоретико-методологічні позиції вивчення безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації, викладені у фундаментальному дослідженні О. Лазорко, де зазначається, що професійну безпеку особистості потрібно розглядати як: 1) такий психологічний стан, що гарантовано забезпечує захист професійних інтересів особистості; 2) сукупність умов існування суб'єкта професійної реалізації, які він опанував і здатен контролювати (Лазорко, 2016).

Виходячи з того, що умови виконання професійної діяльності визначають рівень соціально-психологічної адаптивності фахівців, логічним буде окреслення припущення, що фахівці ризиконебезпечних професій відрізняються за параметрами переживання внутрішньої

психологічної безпеки від тих, які працюють у звичайних умовах діяльності. Особливі умови створюються різними факторами, зумовленими конкретними особливостями зовнішнього середовища, характером виконуваної діяльності, властивостями надходження до людини інформації. Кожен із цих факторів чинить свій, специфічний вплив на діяльність і поведінку фахівця. Однак є й загальні закономірності, властиві для діяльності, що відбувається в особливих умовах, серед них – виникнення психічного напруження, яке супроводжується відчуттям дискомфорту, тривоги, фрустрації. Працездатність як фактор напруженості здатна здійснювати суттєві позитивні, або, навпаки, обмежувальні впливи на динамічні показники професійної діяльності та її кінцеву результативність.

Діяльність в екстремальних умовах ставить високі вимоги до представників професій групи ризику. Такі люди повинні вміти постійно контролювати свій стан, швидко приймати рішення, адекватно оцінювати ситуацію, а також бути готовими віддати своє життя в разі крайньої необхідності. Усе це потребує значних психічних зусиль і психологічної стійкості (Бондар, 2010).

Як свідчення цього, можна навести дані, про те, що фахівці, які працюють в особливих і ризиконебезпечних умовах, володіють певними характерологічними якостями: амбіційністю, імпульсивністю, підвищеним фоном настрою, оптимістичністю, самовпевненістю, індивідуалістичністю, оригінальністю мислення, прагненням до «гострих відчуттів» (Virna, 2015; Майсак, 2012; Тімченко, 1997; Шапарь, 2008). Також у психологічній літературі наведено дані, що часто після участі в рятувальних операціях у військовослужбовців та цивільних працівників (зокрема лікарів-медиків) відбувається значне зростання рівня надійності, невротичного зверхконтролю, маскулітності й песимізму, що, на наше переконання, є проявом психологічної компенсації в результаті їх адаптації до особливих умов (Бондар, 2010; Гаврілець, 2006; Деркач, 2006; Тімченко, 2000). І саме ці особливості й визначають загальний фон переживання внутрішньої психологічної безпеки таких фахівців. Представлене дослідження є своєрідним підтвердженням цього.

У результаті порівняння психодіагностичних показників у кожній досліджуваній групі визначено статистично значущі відмінності.

Зокрема, за показниками *рівня задоволеності потреби в безпеці* в досліджуваних групі 2 встановлено набагато вищі показники, що можна пояснити їх високою толерантністю до небезпеки, що проявляється в низькому рівні тривожності та занепокоєності.

Також у досліджуваній групі 2 простежено високі показники сформованості *смісложиттєвих орієнтацій*, які утворюють ціннісно-смісловий компонент соціальної зрілості. Вони мають більш сформовані *смісложиттєві орієнтації* ($t=9,54$; $p\leq 0,01$), тобто відрізняються більш визначеними *життєвими цілями* ($t=8,23$; $p\leq 0,01$), які відповідно регламентують нагальні життєві завдання, а також особистісну діяльність та активність, що підпорядкована досягненню віддалених цілей, які забезпечують реалізацію сценарію життя й утілення його задуму. Ці досліджувані відрізняються більшою *насиченістю життєвого процесу* ($t=6,66$; $p\leq 0,01$), який сприймається ними як більш цікавий і сповнений смислу; вони схильні жити одним днем та відчувати задоволення від самого процесу життя. Високі показники *результативності життєвого процесу* ($t=8,60$; $p\leq 0,01$) відображають їх більшу задоволеність власною життєвою самореалізацією, а саме досягненням значущих цілей і виконанням важливих завдань, що створює в них відчуття продуктивності та ефективності їхньої діяльності. Усвідомленість життєвих цілей і задоволеність результатами власної діяльності, безперечно, взаємопов'язані з наявністю *інтернального локусу контролю* ($t=8,79$; $p\leq 0,01$), проявом чого є впевненість досліджуваних у власній здатності побудувати життя відповідно до своїх планів і задумів, що є важливою умовою реалізації особистісно значущих цілей та завдань.

За результатами вивчення групових відмінностей за показниками самоствавлення відзначено високі показники за *інтегральним самоствавленням* ($t=6,94$; $p\leq 0,01$) у досліджуваних групі 2. Деталізація групових відмінностей показників самоствавлення засвідчила, що в цій групі вищими виявились ознаки *аутосимпатії* ($t=6,31$; $p\leq 0,01$) та *самоповаги* ($t=9,06$; $p\leq 0,01$), що вказує на їх сформовану самооцінку, що виявляється у впевненості в собі й відсутності внутрішньої напруги, а також супроводжується відчуттям цінності власної особистості, любові до себе та високою емоційною оцінкою себе за внутрішніми вимірами, такими як духовність, багатство внутрішнього світу. Зафіксований високий рівень *позитивного ставлення з боку інших людей* ($t=6,86$; $p\leq 0,01$) у цій групі підтверджує впевненість досліджуваних у своїй здатності викликати в інших людей повагу, симпатію, схвалення й розуміння; розвинутий *самоінтерес* ($t=4,67$; $p\leq 0,01$), відображає їхню зацікавленість у пізнанні внутрішнього світу, зокрема здатність до розуміння власних думок та почуттів, а також мотивацію до

самопізнання й саморозвитку; їх виражена *самовпевненість* ($t=5,79$; $p\leq 0,01$) демонструє сприйняття себе як упевненої, самостійної та цілеспрямованої людини, яка відрізняється спроможністю керувати подіями власного життя, соціальною сміливістю й подоланням внутрішньої напруги та депресивних проявів. У досліджуваних групи 2 більш вираженим виявився показник *самоприйняття* ($t=6,83$; $p\leq 0,01$), що відображає відчуття симпатії до самого себе, а також здатність сприймати себе таким, як є, незважаючи на певні недоліки й недосконалості, що породжує стан внутрішньої гармонії та позитивно впливає на вміння особистості свідомо планувати своє життя, відповідно до власних намірів і бажань; показник *саморозуміння* ($t=5,76$; $p\leq 0,01$) як сформована здатність усвідомленості власного «Я», а саме розуміння власних емоцій, думок та почуттів, а отже, відкритість власному внутрішньому світу, своїм глибинним намірам та бажанням. Зазначена закономірність, безперечно, співвідноситься з вищими показниками за шкалою *самокерування* ($t=6,65$; $p\leq 0,01$), що відображає здатність людини інтегрувати власну діяльність і спрямовувати її на досягнення значущих цілей, наповнюючи своє життя сенсом та задоволенням. Логічним є також значущо нижчий рівень *прагнення до самозвинувачення* ($t=-5,52$; $p\leq 0,01$) в досліджуваних групи 2, що підтверджує відсутність у них схильності до звинувачування себе в можливих невдачах і недоліках та прийняття власних помилок, високої тривожності й внутрішньої конфліктності.

Вивчення показників соціальної відповідальності в досліджуваних групах показало цікаві результати, які, на кшталт попереднім даним, продемонстрували високий рівень вираження всіх типових у соціальній відповідальності в досліджуваній групі 2. Так, високі показники за «*принциповим*» типом відповідальності ($t=2,75$; $p\leq 0,01$) свідчать про те, що у своїй поведінці досліджувані переважно керуються власними поглядами й принципами та намагаються дотримуватися своєї індивідуальної позиції. Вищий рівень показників за «*нормативним*» типом відповідальності ($t=2,88$; $p\leq 0,01$) вказує на те, що у своїй поведінці вони прагнуть відповідати нормам та очікуванням навколишнім, реалізуючи усталені принципи й традиції, а отже, найважливішим для них є дотримання певних статусних приписів задля досягнення відповідності правилам поведінки, типовим для цього суспільства. Високі показники соціальної відповідальності за типом «*самоствердження*» ($t=3,24$; $p\leq 0,01$) засвідчують їх

надмірну схильність до прийняття з боку оточення й прагнення за будь-яку ціну уникати конфронтації та суперечок з іншими людьми, що часто супроводжується відчуттям певної несвободи й внутрішньої напруги. Високі показники соціальної відповідальності за «*етичним*» типом ($t=3,64$; $p\leq 0,01$) підтверджують їх спрямованість щодо відповідності очікуванням та бажанням інших людей і дотримуватись у своїй поведінці норм моралі й етики. Виражена соціальна відповідальність за типом «*самопожертви*» ($t=5,34$; $p\leq 0,01$) увиразнює прагнення цих досліджуваних у своїй діяльності проявляти турботу про інших людей і дотримуватись задоволення їхніх інтересів, що часто створює для самої людини велику кількість обмежень та обов'язків.

Суттєвим доповненням попередніх результатів стало вивчення прояву соціально-комунікативної компетентності в досліджуваних групах. І знову досліджувані групи 2 отримують високі показники за шкалами *комунікативної компетентності* ($t=8,95$; $p\leq 0,01$), що є проявом їх здатності до продуктивної комунікативної взаємодії, а саме впевненості в собі, пластичності й гнучкості в спілкуванні, уміння конструктивно проявляти власні емоції та вирішувати можливі суперечки й конфліктні ситуації; саме здатність до продуктивної комунікації зумовлює вищий рівень внутрішньої психологічної безпеки, проявом чого є відчуття довіри та комфорту в процесі комунікативної взаємодії, що сприятиме виникненню справжніх психологічно інтимних стосунків з іншою людиною; *толерантності до невизначеності* ($t=5,59$; $p\leq 0,01$) як здатності зберігати комфорт і спокій у ситуаціях, які відрізняються високим ступенем непередбачуваності та вимагають нестандартних рішень, гнучкості й пластичності поведінки, а також відсутності надмірної зосередженості на результаті та спроможності пристосовуватись до мінливих умов життя, сприймаючи невизначеність не як загрозу, а як виклик і поштовх до дій; саме толерантність до невизначеності збільшує прийняття ризику в житті людини, що позитивно впливає на рівень її психологічної безпеки; *особистісної автономності* ($t=3,47$; $p\leq 0,01$) як здатності проявляти незалежність у вчинках та відстоювати власну думку, не звертаючи увагу на можливі заперечення й неприйняття з боку навколишніх, уміння брати на себе відповідальність за власну поведінку, досягаючи особистісно значущих цілей.

Студенти, котрі навчаються за гуманітарним і технічним профілями, продемонстрували високі результатами за показниками локусу Я

($t=8,79$; $p\leq 0,01$) й локусу життя ($t=7,87$; $p\leq 0,01$) та уникнення невдач ($t=8,51$; $p\leq 0,01$). На відміну від попередньої групи, їх домінуючими характеристиками стали виражені уявлення про себе як сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати власне життя відповідно до своїх цілей і завдань та уявлень про його сенс. Їхнє вміння контролювати життя виявляється у вільному прийнятті рішень і втіленні їх у життя; виражений показник уникнення невдач можна вважати ознакою вираженої орієнтації на уникнення переживання загрози в досягненні поставлених цілей.

У випадку, коли небезпека є складовою частиною професійної діяльності, її психологічний зміст переживання стає невід'ємним компонентом життя фахівця, а саме динаміка психологічної безпеки детермінована здійснюваними перцептивними й мислительними операціями, індивідуально-типологічними особливостями, особистісними характеристиками, умовами діяльності, суб'єкт-об'єктними відносинами, ергономічним станом середовища.

З огляду на проведені дослідження, можемо констатувати, що емпіричні референти психологічної безпеки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій відрізняються від даних групи студентів, які навчаються за гуманітарним і технічним профілями. Зокрема, майбутні фахівці ризиконебезпечних професій продемонстрували високий рівень прояву психологічної безпеки; виражену визначеність життєвих цілей, емоційної насиченості й результативності життєвого процесу, а також наявність інтернального локусу контролю; їх позитивна самооцінка та самоставлення виявляються в показниках аутосимпатії, самоповаги, самовпевненості, самоприйняття, саморозуміння й самоінтересу; соціальна відповідальність проявляється за «принциповим», «нормативним» та «етичним» типами, а також за типом «самоствердження» й «самопожертви»; ці студенти виявилися більш комунікативно-розвинутими, автономними, орієнтованими на успіх та толерантними до фрустрації.

Висновки й перспективи дослідження

Конкретизація емпіричних референтів психологічної безпеки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій повністю підтверджує тезу про те, що актуалізація внутрішнього потенціалу переживання безпеки потенціалів визначається змістом особистісних можливостей, які є психологічними ресурсами, доступними свідомому вольовому контролю та використанню суб'єктом, а тому повинні обов'язково

враховуватись у діагностичних зрізах професійної придатності цих фахівців. Також у нас є всі підстави розглядати психологічну безпеку особистості як вершину конструктивної взаємодії фахівця з професійним соціумом і самим собою. Проведене дослідження містить цікаві перспективи подальшого вивчення (розробка психографії фахівця, де був би чітко визначений блок особистісної безпеки особистості; актуалізація дослідження гендерних особливостей прояву особистісної безпеки фахівця ризиконебезпечних професій).

Література

1. Бондар, Г. О. (2010). Характеристика екстремальних умов діяльності представників ризикованих професій. *Сучасний соціокультурний простір: Всеукраїнська науково-практична інтернет-конф.* Тези доп. Retrieved from <http://intkonf.org/bondar-go-harakteristika-eksremalnih-umov-diyalnosti-predstavnikov-rizikovanih-profesiy>.
2. Гаврілець, І. Г. (2006). *Психофізіологія людини в екстремальних ситуаціях*, Навч. посіб. Київ: ЗАТ «Віпол».
3. Деркач, А. А. (2003). *Профессионализм деятельности в особых и экстремальных условиях: психолого-акмеологические основы*. Москва: Изд-во РАГС.
4. Лазорко, О. В. (2016). *Психологія професійної безпеки особистості*, Монографія. Луцьк: Вежа-Друк.
5. Майсак, Н. В. (2012). *Профилактика личностных деформаций и деструкций специалистов стрессогенных профессий*, Учеб.-метод. пособие для студентов вузов. Москва: НОУ ВПО «МПСУ».
6. Тимченко, А. В. (1997). *Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях и методы их коррекции*. Харьков.
7. Тимченко, О. В. (2000). *Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозуванн*, Монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ.
8. Шапарь, В. Б. (2008). *Психология кризисных ситуаций*. Ростов н/Д.: Феникс.
9. Virna, Zh. (2015). Professional Deformations: Tendencies, Dynamics and Risks of Manifestation. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 28(2), 123–136.

References

1. Bondar, G. A. (2010). Characteristics of extreme conditions of activity of representatives of risky professions [Kharakterystyka ekstremalnykh umov diialnosti predstavnykiv ryzykovanykh profesii]. Suchasnyi sotsiokulturnyi prostir: Vseukrainska naukovo-praktychna internet-konf.: tezy dopovidi – *Contemporary Socio-Cultural Space*. Materials of All-Ukrainian Scientific-practical internet conference. Retrieved from <http://intkonf.org/bondar-go-harakteristika-eksremalnih-umov-diyalnosti-predstavnikov-rizikovanih-profesiy> [in Ukrainian].

2. Havrilets, I. G. (2006). *Psychophysiology of man in extreme situations [Psykhofiziologhiia liudyny v ekstremalnykh sytuatsiakh]*. Kyiv: Vipol [in Ukrainian].
3. Derkach, A. A. (2003). *Professionalism of activity in special and extreme conditions: psychological and acmeological grounds [Professionalizm deyatelnosti v osobykh i ekstremalnykh usloviyakh: psikhologo-akmeologicheskiye osnovy]*. Moscow: RAGS [in Russian].
4. Lazorko, O. V. (2016). *Psychology of personality's professional security [Psykholohiia profesiinoi bezpeky osobystosti]*. Lutsk: Vezha Print [in Ukrainian].
5. Maisak, N. V. (2012). *Prevention of personality deformations and destructions of specialists of stress-related professions [Profilaktika lichnostnykh deformatsiy i destruktsiy spetsialistov stressogennykh professiy: uchebno-metodicheskoe posobiye dlya studentov vuzov]*. Moscow: MPSU [in Russian].
6. Timchenko, A. V. (1997). *Psychological aspects of the state, behavior, and activity of people in extreme conditions and methods of their correction [Psikhologicheskiye aspekty sostoyaniya. povedeniya i deyatelnosti lyudey v ekstremalnykh usloviyakh i metody ikh korrektsii]*. Kharkiv: KhVU [in Russian].
7. Timchenko, A. V. (2000). *The syndrome of post-traumatic stress disorders: conceptualization, diagnosis, correction, and prognosis [Syndrom posttravmatychnykh stresovykh porushen: kontseptualizatsiia, diahnostyka, korektsiia ta prohnozuvannia]*. Kharkiv: University of Internal Affairs [in Ukrainian].
8. Shapar, V. B. (2008). *Psychology of crisis situations [Psikhologiya krizisnykh situatsiy]*. Rostov-on-Don: Phoenix [in Russian].
9. Virna, Zh. (2015). Professional Deformations: Tendencies, Dynamics and Risks of Manifestation. *Annales Universitatis Maria Curie-Skłodowska*, 28 (2), 123–136.

Received: 24.10.2018

Accepted: 09.11.2018